

Bogo Grafenauer

MIGRACIJE V JUGOSLOVANSKIH DEŽELAH OD 15. DO 18. STOLETJA IN NJIHOV POMEN ZA NADALJNI NARODNOSTNI RAZVOJ

Doslej še neobjavljen referat s posvetovanja o Zgodovini narodov Jugoslavije junija 1960 na Cetingju.

1. Pričujoči referat nima naloge, da zastavljeno temo osvetli s samostojnimi zaključki po še neznanem gradivu. Viri, uporabljeni pri pisanju druge knjige Zgodovine narodov Jugoslavije (1959), kažejo dovolj jasno, da je to mogoče le s pomočjo arhivskih aktov za turško dobo, zlasti po defterskih popisih. Že zato mora imeti referat bistveno skromnejšo nalogo: Ob tekstu druge knjige Zgodovine narodov Jugoslavije mora precizirati izhodišče za diskusijo o postavljeni temi. To vprašanje je namreč obravnavano v tem delu na dva različna načina in z dveh različnih stališč. Na eni strani stoje pri tej obravnavi vsi pisci poglavij o zgodovini posameznih narodnostnih ali pokrajinskih enot, pa tudi ožja redakcija, ki se je dotaknila teh vprašanj v »Uvodu« in v zaključnem delu knjige, na drugi strani univ. prof. Čubrilović, ki je v XXXVIII. poglavju očrtal v celoti »selitve in etnične spremembe v jugoslovanskih pokrajinah« in ob tem vztrajal na nekaterih posebnih stališčih (gl. opombo pri XXXIV. poglavju). Brez dvoma bodo ob knjigi spričo njenih mnogoterih novosti sporna tudi še kaka druga vprašanja. Toda ožja redakcija Zgodovine narodov Jugoslavije in uprava Saveza istoriskih društava FNRJ sta sodila, da je predvsem mogoče začeti diskusijo o delu tam, kjer je ostalo delo samo na pol poti in kjer ne daje enotne rešitve istega zgodovinskega vprašanja. S tem je že tudi točno omejena moja naloga: po tekstu Zgodovine narodov Jugoslavije II, 1959, bom kratko povzel temeljna stališča obeh strani; pri teh povzetkih bom navedel prizadeta mesta v knjigi, tako da si podrobnejšo argumentacijo lahko vsakdo poišče sam (mesta navajam po poglavjih in paragrafih in poglavjih, ker hrvatska in srbska izdaja knjige doslej še nista izšli [v začetku 1960!]).

2. Doba turškega osvajanja in gospostva je vnesla v razvoj narodnostnih enot na Balkanskem polotoku bistvene nove oblike in ustvarila na velikem delu ozemlja jugoslovanskih narodov povsem novo etnično sliko. Dokler niso turška osvajanja zrušila starega stanja, se je tu oblikovala narodna zavest na isti način kakor drugod v fevdalni Evropi — kot zavest o jezikovni in politični povezanosti ljudstva določene fevdalne države (ali pokrajine). Kot kriterij za razlikovanje drugih narodnostnih skupin se je uveljavljala le različna jezikovna pripadnost. Med različnimi jugoslovanskimi narodi so bile sicer še neopredeljene cone, ki jih jedra oblikovanja raznih narodov niso zajela niti z ene, niti z druge strani. Toda ta jedra so se vsekakor že jasno izoblikovala in so postopno širila svoj vpliv na dovolj zaokroženem in jasno omejenem ozemlju. Če izvzamemo ozemlje srednjeveške Bosne, ki etnično še ni bilo dokončno opredeljeno med Srbi in Hrvati, se področje enih in drugih v jezikovnem pogledu skoraj povsem ujema vsaj z različnimi dialektičnimi oblikami srbskega in hrvatskega jezika (štokavskega oziroma kajkavskega in čakavskega dialekta), čeprav te razlike niso bile tolikšne, da bi morale postati same na sebi temelj za razlikovanje dveh narodnosti.

Če primerjamo s tem položajem etnično strukturo osrednjega in zahodnega dela Balkanskega polotoka ter njegovega severnega obrobja tedaj, ko prestane turški vpliv in se konec XVIII. in v prvi polovici XIX. stoletja izobli-

kujejo do kraja moderni narodi in njihova nacionalna zavest, vidimo popolnoma drug položaj. Zanj ni najbolj značilno dejstvo, da se je takó jedro hrvatskega kakor tudi srbskega naroda preneslo iz središč srednjeveških držav na sever — iz Dalmatinske Hrvatske na rob nekdanje Slavonije oziroma iz stare Raške na rob nekdanj mejnega srbskega ozemlja v Moravski Srbiji — marveč vrsta drugih, daleč pomembnejših stvari. Bodisi antropološki, bodisi jezikovni in v podeželju tudi civilizacijski značaj Srbov in Hrvatov je v veliki meri bolj izenačen kakor je bil v srednjem veku; s tem izenačevanjem je zvezan tudi umik kajkavskega in čakavskega dialekta na sorazmerno majhen del njunega nekdanjega ozemlja, tako da se je že v XVII. stoletju postavilo vprašanje, ali naj se uveljavi ijekavska štokavščina kot skupni srbohrvatski književni jezik. Toda v tej po etničnem temelju tako močno izenačeni masi je posejanih z ene strani mnogo več tujih etničnih otokov, z druge strani pa se razvijata v njej dve različni nacionalni zavesti — in to tako, da sta oba nastajajoča naroda, hrvatski in srbski, v izredno širokem pasu od zahodnih meja srednjeveške srbske države pa do zahodne meje nekdanje Vojne krajine neločljivo premešana med seboj. Ob formiranju teh različnih nacionalnih zavesti se uveljavljata dva povsem nenavadna in tudi srednjeveškemu položaju naših narodov v tej zvezi tuja kriterija razlikovanja — različna verska pripadnost (pravoslavlje, katolicizem, islam) in z verskimi razlikami marsikdaj tesno sovpadajoče družbenopolitične razlike.

Dva izmed teh pojavov sta brez dvoma zvezana neposredno z migracijami samimi na sebi. To velja za obséžno izenačenje mase prebivalstva, prav tako pa za medsebojno pomešanost skupin, ki so se opredelile kot hrvatske oziroma kot srbske ali ostale med njimi brez jasne opredelitve. Pri drugojezičnih etničnih otokih, ki se dele od osnovnega prebivalstva po naravnem, jezikovnem kriteriju narodnostnega razlikovanja, razrešujejo migracije s svojim mešanjem prebivalstva vprašanje njihovega postanka že v celoti. To pa ne velja za nenavadne kriterije narodnostnega razlikovanja, ki so se uveljavili med Srbi in Hrvati. Očitno so morale imeti migracije, ki so rodile takšen rezultat, neke svojevrstne poteze.

Pomen migracij od XV. do XVIII. stoletja za postanek etnične strukture osrednjega in zahodnega dela Balkanskega polotoka je torej brez dvoma izredno velik. Vendar pa ne zadošča še preprosta analiza njihovih smeri, izhodiščnih, etapnih in končnih prostorov, marveč je za njihov rezultat prav tako pomembna tudi preiskava njihovega značaja. Šele ta more namreč razložiti njihove izjemne rezultate. Študij migracij je prešel v zgodovinisju skozi tri etape. Najprej se je omejeval le na študij najvidnejših pojavov med njimi, t. j. na naseljevanje krajišnikov in razvoj Vojne krajine ter zlasti na dvakratno veliko selitev Srbov v Vojvodino (ob padcu Despotovine in ob zlomu avstrijskega osvajanja osrednjega dela Balkanskega polotoka v tkzv. »dunajski vojni«). Jovan Cvijić je spoznal, da je pojav »metanastatičnih kretanj« mnogo širši, in ugotovil, da se je v zvezi z njimi od XVIII. stoletja dalje bistveno spremenila struktura prebivalstva nekaterih naših pokrajin, zlasti Moravske Srbije in delov Bosne. Izgradil je poseben sistem antropogeografsko-etnografskega raziskovanja, s katerim je v resnici podal bistvene rezultate o poteku »metanastatičnih kretanj« v XVIII. in XIX. stoletju. V tem obdobju, ko je bila klasična oblika turškega fevdalizma že zlomljena, so odločali o obsegu in smerih migracij normalni ekonomski momenti (bogastvo ali revnost pokrajine; večji ali manjši prirodni prirastek; značaj gospodarstva, kajti pastirske pokrajine skrivajo praviloma manjše rezerve za preživiljanje novega prebivalstva kakor poljedelske; trajni tokovi v obliki manjšin skupin itd.); določeno modifikacijo so povzročali v tem procesu le še razni momenti družbenopolitičnega značaja (vabljenost svobodne Srbije, kjer nad srbskim prebivalstvom ni bilo tuje vladajoče plasti). Ker Cvijić ni imel na razpolago orodja, s katerim bi po-

segel v zgodovinski razvoj nazaj, preko začetka XVIII. stoletja v XVII. ali celo v XVI. stoletje, je absolutiziral ekonomske in geografske činitelje, ki jih je našel v ozadju migracij od začetka XVIII. stoletja dalje. Z njimi je pojasnjeval metanastatična gibanja v celoti; ob tem pa je prezrl, da ta neizjemna oblika ne more razložiti izjemnih rezultatov. Pač pa so nova historična preiskovanja v zadnjih desetletjih pokazala neutemeljenost Cvijićeve generalizacije. S pritegnitvijo arhivskih virov — najprej avstrijskih, po ureditvi carigrajskih arhivov, neposredno pred drugo svetovno vojno pa tudi turških — so mogla podati bistvene nove, v resnici izjemne poteze migracij v dobi krepkega turškega fevdalizma. Vendar ta presenetljiva podoba do pisanja Zgodovine narodov Jugoslavije nikdar ni bila zajeta v celoti, zlasti za turško ozemlje. Šele tu so bili uporabljeni turški defterski popisi za sistematičen prikaz teh vprašanj.

Medtem ko so pisci posameznih poglavij prikazovali migracije po teh virih in s podčrtovanjem časovno relativnih zgodovinskih oblik, pa je prof. Čubrilović, ki je zajel migracije v celoti, poskušal podčrtovati v Cvijićevem smislu predvsem konstante ter je Cvijićevo sliko z le delnim upoštevanjem v isti knjigi navedenih podatkov samo delno modificiral. Tu je podlaga za nastanek naslednjih dveh različnih reševanj iste zgodovinske problematike v drugem zvezku Zgodovine narodov Jugoslavije, ki ju prepuščamo razpravi.

3. Prof. Čubrilović (XXXVIII. poglavje) je sicer najprej prikazal — po Cvijićevem zgledu, toda z nekaj dopolnili — tiste zgodovinske etape migracij, ki so imele politične vzroke. Deli jih v dve etapi — v »kretanja naroda koji uzmiče pred Turcima od juga prema severu« (Srbi iz Raške preko Moravske Srbije na južno Ogrsko; opustelost južne in srednje Albanije, Zete okrog Skadra, Bosenske krajine, Like, severne Dalmacije, Slavonije; beg »dinarskog stočarskog stanovništva« preko turško-avstrijske meje v 30-ih letih XVI. stoletja v »pogranične krajeve Slovenačke i Hrvatske«, kjer so dobili »slične privilegije, kakve su imali u Turskoj, i služeći zato kao vojnici na granici«) ter v »kolonizacionu politiku Turskog carstva« v istem času (s turškim mestnim prebivalstvom ter Juruki v Makedoniji, sicer pa z domačim življem — živinorejci iz dinarskih pokrajin od Zete in stare Raške do Zapadnih strana — v Srbijo, Vojvodino, Slavonijo, Bosensko krajino, Liko, severno Dalmacijo; z uporabo muslimanskega mestnega življa iz Bosne v Slavonijo in Ogrsko; z arbanaškimi živinorejci v ravninskih delih Albanije ter v okolici Skadra v Zeti). Za drugo etapo — v obdobju umikanja turške države — označuje kot tipične poteze beg turškega prebivalstva iz izgubljenih dežel v Bosno, tokove »velike selitve Srbov« na Ogrsko, razložene s »pojačano težnjo izseljevanja kristjanov« iz turškega na osvobojeno ozemlje, ter bosenske kolonizacijske tokove v Slavonijo, Baranjo in Bačko; s tem izseljevanjem je zvezano še širjenje arbanaških živinorejcev na Kosovo in v Metohijo, medtem ko je kolonizacijska akcija Turčije (utrjevanje pasov okrog črnogorskih in brdskih plemen ter ob meji z Avstrijo v Bosni) mnogo manj obsežna kakor avstrijska kolonizacijska akcija v Vojvodini.

Toda že med obravnavanjem teh selitev uporablja avtor Cvijićeve ugotovitve o etapnih prostorih metanastatičnih gibanj, značilnih za poznejše ekonomske migracije, tudi kot značilnost za obdobje pred XVIII. stoletjem; kolonizacija aktivnih področij s prebivalstvom gospodarsko pasivnih »teče vekovima u našim zemljama bez i mimo volje državne vlasti«; avtor se strinja s Cvijićevim mnenjem, da so bile te vrste selitve »trajnije i za etničke odnose u jugoslovenskim zemljama značajnije, nego one koje su nastale voljom jedne države«.

Kot glavne posledice kolonizacijskih premikov ne smatra le sprememb v položaju Srbov in Hrvatov ter njihove pomešanosti kakor tudi sprememb v razširjenosti dialektov ter antropološkega, kulturnega in jezikovnega zblizanja, marveč tudi druge: a) z metanastatičnimi gibanji naj bi bilo zvezano do-

končno poslovanjenje mest ob naši jadranski obali; b) doseljevanje živinorejskega prebivalstva je povzročalo slab razvoj poljedelske proizvodnje; c) »kolonisti planinskih oblasti . . . se trude da i u novoj sredini očuvaju svoje stočarske povlastice; ukoliko ne uspevaju da skinu sa sebe svaku feudalnu vlast, oni se uporno bore protiv nje i služe kao kvasac većini socijalno-revolucionarnih pokreta u našim zemljama od XV do XVIII veka . . . Na simbiozi stočarsko-ratarskoj izgradiće se u našim zemljama od XV do XVIII veka patrijarhalna kultura i demokratske težnje jugoslovenskog sela«; đ) Proces prilaganja kolonistov in staroselcev »je bio tim teži, ukoliko su bile veće razlike nacionalno-kulturnog i društvenog karaktera između kolonista i starosedelaca. To se naročito osetilo (podčrtal B. G.) u hrvatskim zemljama u koje se u XV i XVI veku naseljavaju velike mase srpskog naroda«. »Zatim« ob mešanju arbanaških živinorejcev med Srbe in Makedonce ter ob pisani kolonizaciji Vojvodine; d) Patrijarhalna kultura, »i po svojim materijalnim i po svojim duhovnim osobinama onakva, kakva se razvila u eposi turske vlasti u našim zemljama« in ki se je mogla razširiti prav v zvezi z migracijami, je bila baza, na kateri naj bi se izvršile vse za ustvaritev jugoslovenske države v XX. stoletju »potrebne etničke i kulturne pretspreme . . . upravo u vekovima o kojima govorimo velikim etničkim pomeranjima i mešanjima jugoslovenskih naroda do XIX veka«.

4. Glede naštevanja glavnih kolonizacijskih valov, njihovih smeri in časa med sintezo prof. Čubrilovića in konkretno sliko zgodovinskega razvoja posameznih pokrajin z redkimi izjemami (poglavitni val v Vojno krajino spada šele v dobo »dolge vojne« okrog leta 1600) ni bistvenih razlik. Prav tako izpričuje tudi ta konkretna slika na splošno populacijsko aktivnost hribovskih pastirskih področij v metanastatičnih gibanjih in usmerjenost teh tokov proti poljedelskim področjem. Odločno pa ta slika zavrača bistveno potezo Cvijićeve teorije — ki jo je prof. Čubrilović sprejel — da so bile oblike najvažnejšega dela migracij konstantne od XV. stoletja dalje in da bi bile za etnične spremembe najvažnejše migracije brez državne udeležbe. Konkretna zgodovinska slika namreč povsem jasno razlikuje po tipologiji migracij tri bistveno različne etape.

a) Način turškega pustošenja v sosednjih deželah, ki je pomenil pripravo za osvojitve, je sproževal v takih pokrajinah delen beg prebivalstva. Toda te migracije niso zajemale posebej pastirskega prebivalstva, marveč prav tako — in delno še bolj — agrarno prebivalstvo, poljedelce. Begunci so se naseljevali le izjemoma (na južnem Ogrskem) v večjih skupinah, večinoma pa v malih in posamič, in sicer kot poljedelci na isti način, kakor so bili naseljeni starini v deželah, v katere so se naselili (prim. podatke urbarjev XV. stoletja na slovenskem Krasu!). Etnične spremembe je povzročil ta val le tam, kjer so se naseljevali begunci med neslovensko prebivalstvo (Vojvodina, gl. pogl. VII/3). Razumljive so težnje, da se ne vključujejo v zemljiška gospostva, vendar so se tudi te uveljavljale le na ozemljih, kjer so turški vpadi sistem zemljiškega gospostva zrušili (južna Ogrska), ter ne izražajo posebnih karakteristik pastirsko-živinorejskega življa. Obratno se med samimi srbskimi begunci v Vojvodini pojavljajo težnje, da vodilni ljudje za svoj račun obnove fevdalno oblast nad ostalim novim prebivalstvom. Pokrajine, iz katerih so se selili, pa vsekakor niso izgubile vsega prebivalstva, marveč so tudi starini bistveno udeleženi pri nadaljnjem etničnem razvoju in spajanju njihovega prebivalstva.

Drugo obdobje pomeni turška vojaška kolonizacija, ki ni imela samo naloge, da vsakokratne osvojene (in zato *obmejne*) predele napolni s *kakršnimi koli* prebivalci, marveč da jih vojaško utrdi in zato poskrbi za povečanje prav na vojaške dolžnosti obvezanega prebivalstva. Ena izmed oblik tega utrjevanja je seveda dovajanje tujega spahijskega elementa ob uvajanju timarskega sistema, prav tako pa tudi tujega mestnega prebivalstva, ki se je najbolj okrepilo v XVII. stoletju. Toda za spremembo etničnih struktur je vendar daleč po-

membnejše premikanje podeželskega prebivalstva. V Makedoniji so Turki tudi v tem pogledu uporabljali svoje koloniste (Juruke) in odvajali domače prebivalstvo drugam (II/1). Drugod pa so porabili domače živinorejsko prebivalstvo iz dinarskih predelov. Vendar ne gre za postopne mirne tokove, neodvisne od državnega vodstva, marveč za velike valove, ki so v kratkem času zalili pokrajine, kjer jim je državna oblast za izpolnjevanje vojaških dolžnosti dodeljevala tudi posebne pravice. Tako je zajel Srbijo po padcu Despotovine izredno močan val te vrste (1476 predstavlja »vlahi« eno tretjino vsega prebivalstva III/3-5, 6), ki uživa posebne pravice. Isti pojav se ponavlja do srede XVI. stoletja v obmejnih področjih Bosne (V/2-3, 7, 9) in v Vojvodini (VII/3, 5) ter turški Slavoniji (VIII/2, 4). Tu gre očitno za turški sistem utrjevanja oblasti v obmejnih pokrajinah in za pomoč, ki jo tej oblasti — ob zagotovitvi svojih posebnih interesov — daje del domačega prebivalstva. Ko neka pokrajina izgubi položaj obmejne dežele, postane ta sistem nepotreben in Turki odvzamejo posebne pravice, tako da se tisti del prebivalstva, ki je še ostal pretežno živinorejski in se ni navezal na zemljo, nato seli dalje v nove obmejne predele, kjer privilegiji s posebnimi dolžnostmi še veljajo.

Prav v zvezi s tem sistemom je tudi prehod vojaške kolonizacije preko turško-avstrijske meje; tu nikakor ne gre le za navaden »beg« pred Turki. Okrog 1530 so bili ukinjeni privilegiji v Srbiji in v Bosni, ker se je meja premikala na glavni fronti že proti severu; rezultat pa ni bila samo selitev iz Srbije in Bosne v Vojvodino in Slavonijo, marveč sta se obrnila dva valova iz Bosne tudi v habsburške dežele (XIII/6; XIV/3 in 4) in Dalmacijo (XI/11) in naprej v Istro; tudi to ni bil val posameznikov, marveč val močnih, organiziranih skupin, ki so hotele ostati skupaj naseljene tudi v novih bivališčih in ki so si najprej s pogajanjem zagotovile privilegirani položaj. Ista situacija se je ponavljala okrog leta 1600 v dolgi vojni (XXXIII/3 in 4), pri naselitvi uskokov v Senju (XXXIII/2), vsaj delno pa pri selitvah med vojnami v XVII/XVIII stoletju v Dalmacijo (XX in XXVIII/4, XXXVI/1), na Hrvatsko (XLI/7) in zlasti pri »veliki selitvi Srbov« v Vojvodino (XXXVI/3; XLII/2-3). Delno pa pri teh selitvah XVII. stoletja vpliva seveda že tudi drug moment — toda tudi negospodarskega in neživinorejskega značaja —: povečani turški pritisk, tako zaradi razkroja spahijsko-timarskega sistema kakor tudi zaradi turškega nezaupanja kristjanom spričo njihovega sodelovanja z vnanjimi sovražniki; to velja že za veliko selitev Srbov in za vdor arbanaških živinorejcev v njihova stara bivališča (isto tudi v XVIII. stoletju, gl. XXXVII/2) in za prehod velike večine katoličanov iz Bosne v Slavonijo ob dunajski vojni (XXIII/5 in 7; XLIX/1).

Za obliko vojaške kolonizacije je značilno, da se selijo velike in povezane skupine, ki so se v novih krajih naseljevale strnjeno, kar je v novih krajih — kljub njihovemu močnemu vplivu na splošne oblike življenja v smislu »patriarhalne kulture« (delno je te oblike podpirala tudi država, ker so bolj ustrezale za zagotovitev potrebnih vojakov!) — zaviralo stapljanje s starim prebivalstvom v enotno celoto. Prav specifične fevdalne organizacijske oblike — privilegiji za vojaško službo; poseben družbeni položaj; posebna cerkvena organizacija, ki so jo vnesli priseljenci iz Turčije in ki je postala zaradi svoje mnogo večje izjemnosti v Habsburški monarhiji tudi mnogo bolj učinkovita — so torej v zvezi z migracijami ustvarjale nenavadno pisanost narodnostne pripadnosti med prebivalstvom, ki se je sicer v jezikovnem in antropološkem pogledu prav v tem obdobju tako zelo zbližalo med seboj. Prava »nacionalna« zavest je zrasla iz teh začetkov šele od XVIII. stoletja naprej. Posebna ostrina posledic teh migracij v hrvatskih deželah torej ni posledica nenavadno ostrih nacionalnih razlik med priseljenci in starinci (ta je bila pri Albancih in v Vojvodini vsekakor neprimerno večja!), marveč posledica dejstva, da sta prirodni potek etnogeneze in njene fevdalne oblike stopila tu nenavadno ostro v nasprotje, in je spričo tega dobila nadgradnja, izražena v politični borbi nenavadno velik pomen. Trditev

o družbeni revolucionarnosti teh skupin je napačna, vsaj kolikor je bistveno enostranska. Vojaški kolonisti so sicer res zamenjali podložniško razmerje do zemljiškega gospoda s podložnostjo vladarju; predstavljali niso »svobodni«, marveč v nekem smislu »privilegirani« sloj prebivalstva; to omejevanje značilnih fevdalnih organizacijskih oblik pa je veljalo le zanje same. S svojo vojaško službo pa so oblast fevdalne države seveda podpirali in utrjevali — dokler se ni dotikala njihovih lastnih privilegijev — ter ji bili na razpolago ne le v bojih proti vnanjim sovražnikom, marveč tudi proti velikim kmečkim uporniškim gibanjem (1573, 1635, 1713 itd.). Tudi trditev o pomenu teh gibanj za slaviziranje mest ob Jadranu je vsaj močno pretirano. Ta proces je namreč daleč napredoval že pred začetkom teh migracij, v srednjem veku, in se je povzpел slovanski živelj v njih že okrog 1500 do svojih prvih vrhov humanističnega literarnega dela.

Šele v XVIII. stoletju izginejo pri kolonizaciji te posebne oblike, značilne za prejšnjo dobo. Te oblike pustijo svojo dediščino le v cerkvenih privilegijih srbske cerkve v ogrsko-hrvatskih deželah in v Vojni krajini. Z napredovanjem svojske oblike fevdalizacije (z oficirskimi pravicami) v Krajini je bila odprta tudi pot do vedno ožjega zблиžanja prebivalstva v Krajini in izven nje, kar je šele odprlo pot do skupnih socialnih in v XIX. stoletju tudi političnih nastopov s prebivalstvom izven Krajine.

V XVIII. stoletju sicer kolonizacijska gibanja niso prenehala, vendar niso imela več tiste širine kakor prej. Spremenila so se v selitev manjših skupin in posameznikov v obliki izseljevanja in preseljevanja zaradi vojnih dogodkov, davčne in gospodarskega pritiska ali neugodnih političnih razmer; v nekaterih pokrajinah Turčije pa je dobilo obliko stalnega dotoka priseljencev, ki se spuščajo iz hribovskih predelov v rodovitnejše nižinske kraje. Tu so se naseljevali, dopolnjujoč delovno silo na fevdalnih posestvih, zlasti v zvezi z okrepitvami razvojem čiflukov. Tudi tu je delno vplival poseben politični položaj (razvoj nove knežinske avtonomije v Srbiji). Ta kolonizacija, ki ni več povezana s posebnimi fevdalnimi organizacijskimi oblikami, ne ustvarja nikakršnih etničnih razlik, marveč se prebivalstvo zelo hitro spaja v homogeno celoto, vzdržujoč patriarhalne oblike svojega življenja (L/c 2).

Te organizacijske oblike so brez dvoma odigrale pomembno vlogo pri začetku osvobodilnega gibanja jugoslovanskih narodov — v prvi srbski vstaji. Vendar pa je povsem enostransko gledati v patriarhalni kulturi temelj za razvoj jugoslovanskega gibanja in nastanek jugoslovanske države. Ta razvoj namreč ni enočrten, marveč multiliniaren zgodovinski proces; za združitev jugoslovanskih narodov v samostojni državi je morala nastati najprej nacionalna zavest pri vsakem posameznem od njih; temelj razvoja nacionalne zavesti pa je vsekakor povsem drugje, ne pa v patriarhalni kulturi in njenih temeljih. Temeljni pomen migracij za ustvarjanje podlag jugoslovanskega razvoja je v zблиževanju etničnih mas, ne seže pa na področje nacionalnega osveščanja, ki je delno z neposrednim rezultatom migracij celo v ostrem nasprotju.

Zusammenfassung

Bogo Grafenauer

**DIE MIGRATION IN DEN JUGOSLAWISCHEN LÄNDERN
VOM XV. BIS ZUM XVIII. JAHRHUNDERT UND IHRE BEDEUTUNG
FÜR DIE FERNERE NATIONALE ENTWICKLUNG**

Dieser Text wird veröffentlicht als dokumentarische Ergänzung zur Abhandlung über das »Migrationsproblem in der Geschichte der Slowenen«. Ich vergleiche darin die maßgebenden Thesen der Schule des großen serbischen Geographen Jovan Cvijić über die Beständigkeit der Formen der »metanastasischen Bewegungen« im zentralen Balkanraum in allen vergangenen Geschichtsepochen, unter denen es keine wesentlichen Unterschiede gegeben haben soll, mit der geschichtlichen Wirklichkeit, wie sie sich im zweiten Buch der »Geschichte der jugoslawischen Völker« (herausgegeben 1959 bzw. 1960) zeigt, wo zum erstenmal systematisch türkische Quellen zur Darstellung der Geschichte der jugoslawischen Völker vom 15. bis zum 18. Jahrhundert herangezogen wurden. Die Quellen haben gezeigt, daß es durch die Ausbreitung der türkischen Herrschaft zunächst zur individuellen Flucht der bäuerlichen Bevölkerung in die westlichen Landesteile kam, wobei sich die Zuwanderer schnell in der neuen Umgebung assimilierten und diese Umsiedlungen keinen Wandel des ethnischen Bildes verursachten.

Vom 15. bis zum 18. Jahrhundert aber kam es — zunächst durch die Zuwanderung mohammedanischer türkischer und dann durch die Wanderbewegung christlicher slawischer Bevölkerung — zur Umsiedlung von Gruppen (meist in die jeweiligen Grenzräume), verbunden mit Sonderrechten aufgrund militärischer Funktionen, aber auch Sonderformen patriarchalischer (zum Teil auf Viehzucht beruhender) Wirtschaft und (genossenschaftlicher) Sozialbindung, und wenigstens teilweise auch mit einer besonderen Form des Christentums (orthodoxe Religion). Das gab den Gruppen eine wesentlich größere innere Konsistenz und schuf in einem weiten Raum eine wesentlich stärkere Bevölkerungsmischung, die bei der späteren Formung des Nationalbewußtseins zum Ausdruck kam und sich so bis zum heutigen Tag erhalten hat. Zunächst handelte es sich um Prozesse innerhalb der Gebiete des osmanischen Reichs auf der Balkanhalbinsel, von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts aber griffen sie über die Grenzen hinaus auf das Gebiet des habsburgischen Teils von Kroatien und Ungarn und auf das Gebiet der Republik Venedig in Dalmatien. Erst im 18. und 19. Jahrhundert wiederholten sich die Formen der individuellen Wanderung, die nun nicht mehr solche anhaltenden Folgen zeigten, und die von Cvijić mit gutem Grund zur vorherrschenden Migrationsform zu jener Zeit erklärt wurde, und die er verallgemeinert auf die ganze Zeit nach dem Untergang der mittelalterlichen Staaten auf dem Balkan bezog.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Tematska številka 1-2/1990 objavlja pregledno delo Bogdana Žolnirja »Partizanske tehnike na Koroškem«. 114 strani, cena 150 dinarjev.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123. p. p. 501.